

АНОТАЦІЯ

Брезіна Т.М. Конституційні межі реалізації права громадян на захист у суді: Україна та зарубіжний досвід. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право». – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2021.

Зміст анотації

Актуальність. Дисертаційне дослідження присвячене комплексному науковому дослідженню конституційних меж реалізації права на захист у суді. Значний обсяг робіт українських і зарубіжних дослідників стосується проблемних аспектів судового захисту прав і свобод людини і громадянина, проте малодослідженим залишається питання конституційних меж реалізації права на захист в суді. Регламентація прав неминуче призводить до встановлення їх меж, а не до широкого спектру дії. Перед юридичною наукою і практикою постає завдання з'ясувати шляхом глибокого аналізу проблематику меж конституційного права на судовий захист, механізм реалізації права на захист і ролі суду в цьому механізмі, а також напрацювання законодавчих удосконалень з вказаного питання.

Постановка проблеми. Норми Конституції в аспекті права на захист визначають, що права і свободи захищаються судом; кожному надано право на захист в суді; юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір. Судовий захист гарантується кожному, зокрема право на звернення до суду за судовим захистом і на отримання судового захисту мають громадяни, юридичні особи, іноземні громадяни, особи без громадянства. Конституція гарантує судовий захист усіх прав, свобод та охоронюваних законом інтересів. Досі тривають дискусії, чи кожне право, визначене у розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», може бути захищеним судом при відсутності чіткого механізму

(регламентації) як те, чи інше право може бути захищене. Автором висловлено власний погляд з цього питання та запропоновано його врегулювання. Констатовано, що судовий захист є інститутом конституційного та процесуального права, яке охоплює право звернення згідно з правилами підвідомчості до компетентного суду за вирішенням матеріально-правового спору: адміністративного, господарського, цивільного. Право на судовий захист базується на двох складових – права на звернення до суду для отримання судового захисту та права на отримання судового захисту.

Застосування права на судовий захист для захисту конкретного порушеного або оспорюваного права проводиться за допомогою звернення до відповідного суду з позовною заявою і подальше використання механізму судового захисту у межах встановленого законом процесуального порядку. Виокремлено окремі елементи змісту права на судовий захист із врахуванням міжнародних стандартів.

У результаті дослідження з'ясовано, що Конституція гарантує право на захист шляхом судової перевірки, яка поширюється на будь-який юридичний спір. У процесі дослідження цього питання виявлено, що не всі юридичні спори перевіряються судом на практиці. Це зумовлено насамперед спеціальними законами та процесуальним законодавством, виписаною предметною юрисдикцією, категорією справ, з яких можна звертатись до суду і отримати судовий захист. Проаналізована практика Верховного Суду в питанні спорів, які не підлягають до розгляду в судовому порядку, свідчить про недостатність законодавчого удосконалення, врегулювання цього аспекту права. Тому формування критеріїв для визначення того, чи юридичний спір має бути предметом судового захисту, відбувається шляхом творення прецедентів судової практики. Встановлено, що застосування методу використання судового прецеденту у кожній конкретній ситуації не вирішує глобального питання – невідповідностей між Конституцією та процесуальним законодавством.

Констатовано необхідність наукової розробки відмежування юридичних спорів, які мають вирішуватись судом і незначних юридичних конфліктів, які можуть вирішуватись за допомогою обов'язкових досудових процедур врегулювання спорів. Юридичні спори, які є серйозними та значимими для захисту прав людини і громадянина мають розглядатися в судовому порядку. З цією метою пропоновано законодавчо закріпити поняття «юридичні конфлікти» та «юридичні спори». Таке розмежування дає змогу вирізняти незначні конфлікти, які не потребують судової перевірки, і вирішувати їх в порядку досудового вирішення спору. Конституція України визначає, що законом може бути передбачена обов'язкова процедура досудового врегулювання юридичного спору. Автором охарактеризована проблематика законодавчої неврегульованості ситуацій, коли спір не підлягає розгляду судом, до якого звернулась особа, та іншими судами визначеної юрисдикції, однак суд, виносячи ухвалу про відмову у відкритті чи закритті провадження, зобов'язаний зазначити, до якого суду особа повинна звернутися для захисту свого порушеного права.

Проаналізовано досвід європейських країн щодо застосування порядку досудового врегулювання спорів за допомогою впровадження адміністративних процедур та альтернативних методів їх вирішення.

Досліджено проблеми застосування судами норм Конституцій як норм прямої дії. З'ясовано, що в реальності здійснити захист порушеного права судом, керуючись тільки Основним Законом, складно в аспекті правової аргументації, а щодо захисту соціальних прав подекуди навіть нереалістично.

Визначено основні чинники забезпечення доступу до правосуддя.

Конституцією прямо не передбачено принципу доступності правосуддя, однак він впливає з низки її положень. Право на доступ до правосуддя можна визначити як рівну можливість будь-якої зацікавленої особи безперешкодно звертатися до судових та інших механізмів відправлення правосуддя та взяття участі у процесі розгляду спору на всіх його стадіях.

Зазначено важливість ефективності способу захисту порушеного права, можливості виконання рішення суду, формулювання позовних вимог у такий спосіб, щоб виконання судового рішення сприяло повному поновленню порушеного права та не передбачало складнощів на стадіях його виконання.

Проаналізовано практику зарубіжних країн щодо легітимних обмежень конституційних прав та їх застосування. Зосереджено увагу на тому, що обмеження конституційних прав громадян допускаються в умовах воєнного та надзвичайного стану. Запропоновано на рівні Конституції запровадити критерії трискладового тесту для застосування обмежень прав людини.

Виявлено недоліки у правовому регулюванні інституту конституційної скарги, які полягають у констатації Конституційним Судом порушеного права, проте відсутній дієвий механізм відновлення порушеного права, захисту, прав, свобод та інтересів. Констатовано, що між законодавчою та судовою гілками влади бракує комунікації з питання законодавчих невідповідностей та вдосконалень.

Шляхи вирішення. Основні завдання, які допомогли досягти поставленої мети, такі: проаналізувати позитивістські (нормативні) та природні підходи до права на судовий захист; дослідити зміст поняття права на судовий захист, його елементи; розмежувати поняття «юридичний спір» та «юридичний конфлікт»; виявити невідповідності конституційного права на судовий захист; охарактеризувати спори, які не підлягають розгляду в судовому порядку; визначити державні інституції та роль судової гілки влади у тріаді влад для судового захисту; вивчити досвід зарубіжних країн в застосуванні адміністративної процедури для позасудового вирішення конфліктів; здійснити синхронне порівняння інституту судового захисту та позасудових інститутів захисту в Україні та в зарубіжних країнах; окреслити складові права на судовий захист: верховенство права, доступ до правосуддя, ефективні способи захисту та виконання рішень суду; дослідити конституційні обмеження прав громадян в умовах воєнного та надзвичайного

станів, їх судовий захист; з'ясувати роль інституту конституційної скарги у захисті прав, свобод та інтересів громадян.

Результати та висновки. У процесі дисертаційного дослідження автор провів комплексну розвідку конституційних меж права на захист, що надало можливість обґрунтувати розуміння цієї проблематики та виокремити і запропонувати нові теоретичні та практичні висновки і положення, зокрема уперше запропоновано розмежувати поняття «юридичний конфлікт» та

«юридичний спір» і закріпити таке розмежування на законодавчому рівні з метою подальшого поділу спорів, які можуть бути вирішені у позасудовому порядку і спорів, які вирішуватимуться судом. Крім того, порекомендовано: на конституційному рівні закріпити такий елемент права на судовий захист як справедливе правосуддя, доступ до правосуддя; внести зміни до Конституції щодо зазначення конкретного інструментарію механізму захисту порушених, гарантованих Конституцією прав, та до процесуального законодавства в статті щодо юрисдикції такого змісту: «у випадку, якщо спір не віднесено до предметної юрисдикції суду при вирішенні питання юрисдикції необхідно виходити із загальних принципів предмета правового регулювання спірних правовідносин»; проаналізувати положення Конституції про надання права на захист кожному; з'ясувати процесуальні фільтри права на захист та шляхи їх удосконалення; внести в Конституцію України положення, визначені і сформовані Європейським Судом з прав людини, щодо застосування *трискладового тесту*, який охоплює три елементи, коли обмеження прав людини є вичерпними: обмеження прав і свобод людини має слугувати легітимній меті; не обмеження прав і свобод людини може призвести до завдання істотної шкоди цій меті; шкода, що може бути завдана не обмеженням прав і свобод людини вагоміша за шкоду, завдану таким обмеженням; ввести обов'язкову комунікацію з питання невідповідностей нормативно-правових актів між Верховною Радою України (законодавчим органом) та Верховним Судом, апеляційними судами шляхом направлення

цими судами інформації про неузгодженості, недоліки чи прогалини в законодавстві для їх усунення.

Набули подальшого розвитку *ideї* щодо необхідності прийняття Верховною Радою України законопроекту про адміністративну процедуру, який би затвердив порядок відносин держави з фізичними та юридичними особами у позасудовому порядку, підвищив роль публічного урядування, довіри до державних інституцій. Проаналізовано складнощі застосування положень щодо застосування норм Конституції як норм прямої дії судами загальної юрисдикції. Констатовано, що норма Конституції про пряму дію її норм не дає можливості звужити чи нівелювати засадничі права конституційних прав і свобод людини і громадянина. Наголошено на тому, що процесуальні фільтри у питанні доступу до правосуддя є обов'язковими, однак не можна обмежувати чи зменшувати право доступу до суду такою мірою, щоб порушувалась сама сутність права. Обґрунтовано потребу у ефективному захисті порушеного права, зокрема, шляхом формування позовних вимог у такий спосіб, щоб на стадії виконання рішення не виникало проблем у їх виконанні. Зосереджено увагу на необхідності запровадження Електронного суду з питань виконання рішень судів. Схвалено ідею про те, що конституційна скарга, яка поки що відіграє роль констатації порушеного права, у наступному етапі функціонування цього інституту повинна стати базовою для пошуку і запровадження дієвих механізмів їх відновлення.

Ключові слова: конституційні гарантії, судовий захист, конституційні межі, пряма дія норм Конституції, верховенство права, доступ до правосуддя, юридичні спори, юридичні конфлікти, межі права на захист, легітимні обмеження прав, державні інституції, адміністративні процедури, судові і позасудові форми захисту, виконання рішень суду, конституційний захист прав, конституційна скарга.

Список публікацій здобувача:

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження

1. Брезіна Т.М. Принцип прямої дії норм Конституції та специфіка його застосування судом. *National law journal: teory and practice*. 2018. №1 (29). С. 35–39.
2. Брезіна Т.М. Виконання державою конституційної гарантії судового захисту прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 69–72.
3. Брезіна Т.М. Зміст права на судовий захист, його елементи та класифікація. *Юридичний бюлетень*. 2020. №14. С.16–22.
4. Брезіна Т.М. Конституційна скарга в реалізації права на захист у суді: зарубіжний досвід та Україна. *VISEGRAD JOURNAL ON HUMAN RIGHTS* С.60-64.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Брезіна Т.М. Конституційна скарга в механізмі захисту прав, свобод та інтересів громадян, прав та інтересів юридичних осіб. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід: збірник за наслідками Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 17-18 листопада 2017 року. Частина I*. Харків, 2017. С. 20–23.
2. Брезіна Т.М. Пряма дія норм конституції за новим процесуальним законодавством. *Закарпатські правові читання: збірник за наслідками X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 19-21 квітня 2018 року*. Ужгород, 2018. С. 56–61.
3. Брезіна Т.М. Конституційні гарантії захисту прав людини і громадянина та їх судове застосування. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. м. Чернівці, 18–19 жовтня 2018 року*. Чернівці, 2018. С. 61–63.

4. Брезіна Т.М. Засоби судового захисту порушених прав людини: теоретичні аспекти та застосування. *Закарпатські правові читання: збірник за наслідками XI Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Ужгород, 11–13 квітня 2019 року. Ужгород, 2018. Ч. 2. С. 343–349.

5. Брезіна Т.М. Доступ до правосуддя як складова права на судовий захист. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Чернівці, 24–25 жовтня 2019 року. Чернівці, 2019. С. 42–45.

SUMMARY

Brezina T.M. Constitutional limits of realization of the right of citizens to protection in court: Ukraine and foreign experience. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 – "Law". – State Higher Educational Institution "Uzhhorod National University", Uzhhorod, 2021.

Summary content

Topicality. This dissertation is devoted to a comprehensive scientific study of the constitutional limits of the exercise of the right to defense in court. A significant amount of work by Ukrainian and foreign researchers deals with problematic aspects of judicial protection of human and civil rights and freedoms, but the question of the constitutional limits of the exercise of the right to protection in court remains poorly understood. The regulation of rights inevitably leads to the establishment of their boundaries, rather than to a wide range of actions. Legal science and practice face the task of clarifying, through in-depth analysis, the issues of the constitutional right to judicial protection, the mechanism of exercising the right to protection and the role of the court in this mechanism, as well as the development of legislative improvements on this issue.

Formulation of the problem. The norms of the Constitution in the aspect of the right to protection stipulate that rights and freedoms are protected by a court; everyone has the right to a defense in court; the jurisdiction of the courts extends to any legal dispute. Judicial protection is guaranteed to everyone, thus, citizens, legal entities, foreign citizens, stateless persons have the right to apply to the court for judicial protection and to receive judicial protection. The Constitution guarantees judicial protection of all rights, freedoms and legally protected interests.

There are ongoing discussions as to whether each right defined in Section II of the Constitution of Ukraine "Rights, Freedoms and Duties of Man and Citizen" can be protected by a court, in the absence of a clear mechanism (regulation) as a right can be protected. The author expressed his opinion on this issue and proposed its settlement. It is stated that judicial protection is an institution of constitutional and procedural law, and includes the right to apply in accordance with the rules of jurisdiction to the competent court to resolve a substantive dispute: administrative, commercial, civil. The right to judicial protection consists of two components - the right to go to court for judicial protection and the right to receive judicial protection. The application of the right to judicial protection to protect a specific violated or disputed right is carried out by applying to the relevant court with a statement of claim and further use of the mechanism of judicial protection within the procedural order established by law. Some elements of the content of the right to judicial protection, taking into account international standards, are highlighted.

The study highlighted that the Constitution guarantees the right to protection through judicial review, which extends to any legal dispute. The study of this issue determines that not all legal disputes are examined by the court in practice. This is primarily due to the fact that special laws and procedural legislation prescribe the subject jurisdiction, the categories of cases from which you can go to court and get judicial protection. The analyzed practice of the Supreme Court in the issue of disputes that are not subject to judicial review, indicates the lack of legislative improvement, settlement of this aspect of law. Therefore, the formation of criteria for determining whether a legal dispute should be the subject of judicial protection

or not occurs by setting precedents for judicial practice. It is established that the application of the method of using judicial precedent in each specific situation does not solve the global issue - inconsistencies between the Constitution and procedural law.

The need to scientifically develop a distinction between legal disputes to be resolved by a court and minor legal conflicts that can be resolved through mandatory pre-trial dispute resolution procedures has been stated. Legal disputes that are serious and significant for the protection of human and civil rights must be considered in court. To this end, it is proposed to legislate the concepts of "legal conflicts" and "legal disputes". Such a distinction will make it possible to distinguish minor conflicts that do not require judicial review and resolve them in a pre-trial dispute resolution. The Constitution of Ukraine stipulates that the law may provide for a mandatory procedure for pre-trial settlement of a legal dispute.

The author mentions the issue of legislative unresolved situations when the dispute is not subject to consideration by the court to which the person appealed and other courts of a particular jurisdiction, but the court in refusing to open or close proceedings due to procedural law must indicate to which court the person should apply. protection of their violated right.

The experience of European countries in the application of the procedure of pre-trial settlement of disputes through the introduction of administrative procedures and alternative methods of their resolution is analyzed.

The problems of application by courts of norms of the Constitutions as norms of direct action are investigated. It is proved that in reality to protect the violated right by the court guided only by the Basic Law is difficult in the aspect of legal argumentation, and in relation to the protection of social rights it is sometimes unrealistic.

The main factors of ensuring access to justice are identified. The Constitution does not explicitly provide for the principle of access to justice, but it follows from a number of its provisions. The right of access to justice can be defined as the equal opportunity of any interested person to freely access judicial and other mechanisms

for the administration of justice and to participate in the dispute resolution process at all stages.

It is noted the importance of the effectiveness of the method of protection of the violated right and the possibility of execution of the court decision. The importance of formulating claims in such a way that the execution of a court decision contributes to the full restoration of the violated right and does not contain difficulties at the stage of its execution is noted. Attention is focused on the fact that restrictions on the constitutional rights of citizens are allowed in conditions of martial law and state of emergency. The practice of foreign countries on legitimate restrictions of constitutional rights and their application is analyzed. It is proposed at the level of the Constitution to introduce criteria for a three-part test for the application of human rights restrictions. Deficiencies in the legal regulation of the institution of a constitutional complaint have been identified, which consist in the finding by the Constitutional Court of a violated right, but there is no effective mechanism for restoring the violated right, protection, rights, freedoms and interests. It was stated that there is a lack of communication between the legislative and judicial branches of government on the issue of legislative inconsistencies and improvements.

Ways to solve. The main tasks that helped to achieve this goal are the following: analysis of positivist (normative) and natural approaches to the right to judicial protection; research of the content of the concept of the right to judicial protection, its elements and classification; distinguish between the concepts of "legal dispute" and "legal conflict"; identification of inconsistencies in the constitutional right to judicial protection; analysis of disputes that are not subject to judicial review; analysis of state institutions and the role of the judiciary in the triad of authorities for judicial protection; study of foreign experience in the application of administrative procedure for out-of-court settlement of conflicts; simultaneous comparison of the institute of judicial protection and extrajudicial institutes of protection in Ukraine and in foreign countries; clarifying the components of the right to judicial protection: the rule of law, access to justice, effective ways to protect

and enforce court decisions; study of constitutional restrictions on the rights of citizens in conditions of martial law and state of emergency and their judicial protection; clarifying the role of the institution of the constitutional complaint in the protection of the rights, freedoms and interests of citizens.

Results and conclusions. In the course of the study, the author conducted a comprehensive study of the constitutional limits of the right to defense, which provided an opportunity to substantiate the understanding of this issue and to identify and propose new theoretical and practical conclusions and provisions, in particular, for the first time to distinguish between "legal conflict" and such a distinction at the legislative level in order to distinguish between disputes that can be resolved out of court and disputes that are resolved by a court. In addition, it is proposed to enshrine at the constitutional level such an element of the right to judicial protection as fair justice and access to justice; it is proposed to amend the Constitution to specify specific tools for the mechanism of protection of violated rights guaranteed by the Constitution; it is proposed to make changes (additions) to the procedural legislation in the article on jurisdiction of the following content: "if the dispute is not referred to the substantive jurisdiction of the court in resolving issues of jurisdiction must proceed from the general principles of legal regulation of disputes"; the provisions of the constitution on granting the right to protection to everyone are analyzed, the procedural filters of the right to protection are clarified and their improvement is proposed; it is proposed to include in the Constitution of Ukraine the provisions defined and formed by the European Court of Human Rights regarding the application of the three-part test. They include three elements when restrictions on human rights are exhaustive: restrictions on human rights and freedoms must serve a legitimate purpose; non-restriction of human rights and freedoms may lead to significant harm to this end; the damage that may be caused not by the restriction of human rights and freedoms is more significant than the damage caused by such restriction. The author proposes to introduce mandatory communication on inconsistencies between legal acts between the Verkhovna Rada of Ukraine (legislature), the Cabinet of Ministers of Ukraine (government) and the

Supreme Court, appellate courts by sending these courts information on inconsistencies, shortcomings or gaps in legislation for their elimination. The idea of the need for the Verkhovna Rada of Ukraine to adopt a draft law on administrative procedure was further developed, which regulated the state's relations with individuals and legal entities out of court, increased the role of public government, and trust in state institutions. The difficulties of application of the provisions on the application of the norms of the Constitution as norms of direct action by courts of general jurisdiction are analyzed. It is stated that the norm of the Constitution on the direct effect of its norms does not make it possible to narrow or level the fundamental rights of constitutional rights and freedoms of man and citizen. It is stated that procedural filters in the issue of access to justice are mandatory, but the right of access to a court cannot be restricted or reduced to such an extent that the very essence of the law is violated. The need for effective protection of the violated right is substantiated, in particular, by forming claims in such a way that at the stage of execution of the decision there are no problems in their execution. Attention is focused on the need to introduce the Electronic Court in the implementation of court decisions. The idea was confirmed that the constitutional complaint still plays the role of a statement of the violated right, the next stage in the functioning of this institution should be the search for and implementation of effective mechanisms to restore the violated right.

Keywords: constitutional guarantees, judicial protection, constitutional limits, direct effect of the Constitution, rule of law, access to justice, legal disputes, legal conflicts, limits of the right to protection, legitimate restrictions of rights, state institutions, administrative procedures, judicial and extrajudicial forms of protection, execution of court decisions, constitutional protection of rights, constitutional complaint.

List of applicant's publications:

Scientific works, which reflect the main results of the study

1. Brezina T.M. The principle of direct effect of the norms of the Constitution and the specifics of its application by the court. National law journal: theory and practice. 2018. №1 (29). P.35-39.
2. Brezina T.M. Execution by the state of the constitutional guarantee of judicial protection of human rights. Legal scientific electronic journal. 2020. № 3. P.69-72.
3. Brezina T.M. The content of the right to judicial protection, its elements and classification. Legal bulletin. 2020. №14 P.16–22.
4. Brezina TM Constitutional complaint in the exercise of the right to defense in court: foreign experience and Ukraine. VISEGRAD JOURNAL ON HUMAN RIGHTS P.60-64.

Scientific works that additionally reflect the scientific results of the dissertation

1. Brezina T.M . Constitutional complaint in the mechanism of protection of rights, freedoms and interests of citizens, rights and interests of legal entities. Legal means of ensuring and protecting human rights: domestic and foreign experience: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, Kharkiv, November 17-18, 2017. Part I. Kharkiv, 2017. P. 20-23.
2. Brezina T.M. Direct effect of the norms of the constitution under the new procedural legislation. Transcarpathian legal readings: a collection of results of the X International Scientific and Practical Conference, Uzhhorod, April 19-21, 2018. Uzhhorod, 2018. P. 56-61.
3. Brezina T.M. Constitutional guarantees for the protection of human and civil rights and their judicial application. Modern challenges and current problems of judicial reform in Ukraine: materials of the II International scientific-practical conference. Chernivtsi, October 18-19, 2018. Chernivtsi, 2018. P.61-63.
4. Brezina T.M. Remedies for violated human rights: theoretical aspects and applications. Transcarpathian legal readings: a collection of results of the XI

International Scientific and Practical Conference, Uzhhorod, April 11-13, 2019. Uzhhorod, 2018. Part 2. P. 343-349.

5. Brezina T.M. Access to justice as a component of the right to judicial protection. Current challenges and current issues of judicial reform in Ukraine: Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference, Chernivtsi, October 24-25, 2019. Chernivtsi, 2019. P. 42-45.